

Mykola Khylyko

Doctor of science, professor of political science department of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>
e-mail: mykola.khylko@gmail.com

CONCEPTUAL FORECAST OF THE FUTURE: A NEW STEP

Book Review: P.A. Vodop'yanov, V.S. Krysachenko. (2018). Strategiya bytiya chelovechestva: ot apokaliptiki k noosfernomu veku [The strategy of humanity's existence: from the apocalyptic to the noospheric age]. Minsk: Belaruskaya nauka. p. 306. [in Russian].

I am pleased to hold in my hands the elegant edition of the new book by philosophers and political scientists who are known not only in their countries—Belarus and Ukraine. It was created with the efforts of academic publishing in the anniversary series dedicated to the 90th anniversary of the National Academy of Sciences of Belarus, a corresponding member of which is one of the authors. Each creator of this book is known for his fundamental work in the fields of philosophy of science, social ecology, study of global issues and geopolitics and known for his own scientific school. Both Pavel Vodop'yanov and Valentyn Krysachenko, by the way, are full members of the National Academy of Sciences of Ukraine. Earlier, the previous work of these two authors, «Velikiy den gneva: Ekologiya i eskhatologiya [The Great Day of Wrath: Ecology and Eschatology]» (1983) (Minsk: Universitet. p. 282.), was awarded by a joint prize of three presidents: the National Academy of Sciences of Ukraine, the National Academy of Sciences of Belarus and the Academy of Sciences of Moldova. Therefore, from the new monograph the reader expects no less interesting content, a clear logic presentation, significant generalizations. And these expectations are fully justified.

The book consists of introductory considerations, five chapters and summaries. In its content, it is completely ontological. The fundamental generalizations of human thought are considered by the authors through the prism of whether our reality exists, who is responsible for its destiny, what person's place and value are in the course of the development of the universe, and what are the further perspectives of the earthly existence of man. And all this is analyzed and traced with the involvement of concepts and empirical material from a wide variety of fields of knowledge, beginning from the Holy Scripture to the latest futuristic reflections. The ontology of the crisis state causes concern as for the validity of moral and ethical regulators of interpersonal relations, internal degradation and disharmonization of the modern civilization. Eternal human values- goodness, justice, honesty, mutual assistance, etc.—are increasingly conceding to violence, malice, hatred and other bifurcation agents. So, does humanity have a real chance of the settled future. Isn't this just an illusory dream?

Monograph by P.O. Vodop'yanov and V.S. Krysachenko is a notable phenomenon in the scientific world, it is a fundamental study that delineates the in-depth foundations of human existence and, at the same time, it is imbued with anxiety and feelings for our common future. One attracts the style and manner of the material presentation, the encyclopedic awareness and, at the same time, the constructive ability to justify its position. It will interest not only humanities and naturalists, but also politicians and public figures and just people who concern or worry about the world's current human collisions.

Хилько Микола Іванович

Доктор філософських наук, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>
e-mail: mykola.khylko@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНА ПРОГНОСТИКА МАЙБУТНЬОГО: НОВИЙ КРОК

Рецензія на книгу: П. А. Водоп'янов, В. С. Крисаченко. Стратегія быття человечества: от апокалиптики к ноосферному веку. Минск: Беларуская навука, 2018. 306 с.

З приємністю тримаю в руках ошатне видання нової книги відомих не лише в своїх країнах — Білорусі та Україні — філософів і політологів. З'явилося воно стараннями академічного видавництва братньої країни в ювілейній серії, присвяченій 90-річчю Національної академії наук Білорусі, членом-кореспондентом якої є один з авторів. Кожен з творців цієї книги знаний своїми фундаментальними напрацюваннями в сфері філософії науки, соціальної екології, глобалістики та геополітики, відомий власною науковою школою. І Павло Олександрович Водоп'янов, і Валентин Семенович Крисаченко, до речі, є дійсними членами Української академії політичних наук. Раніше попередня праця цих двох авторів «Великий день гнева: Екологія и эсхатология (Минск: Университетское, 1983. 282 с.) була відзначена спільною премією трьох президентів: НАН України, НАН Білорусі і АН Молдови. А тому, від нової монографії читач очікує не менш цікавого змісту, стрункої логіки викладу, ґрунтовних узагальнень. І ці сподівання виправдовуються повністю.

Книга складається із вступних міркувань, п'яти глав і підсумків. За своїм змістом вона — наскрізь онтологічна. Фундаментальні узагальнення людської думки авторами розглядаються крізь призму того, чи існує насправді наша реальність, хто відповідальний за її долю, яке місце і значення людини в процесі розвою універсалу, і якими власне кажучи є подальші осяжні перспективи земного існування людини. І все це аналізується і простежується із залученням концептів та емпіричного матеріалу із найрізноманітніших галузей знань, починаючи від Святого Письма, і закінчуючи найновішими футурологічними роздумами. Онтологія кризового стану викликає стурбованість щодо чинності морально-етичних регуляторів міжлюдських взаємин, внутрішньої деградації та дисгармонізації сучасної цивілізації. Одвічні людські цінності — добро, справедливість, порядність, взаємодопомога та ін. — дедалі частіше поступаються насильству, злобі, ненависті та іншим біфуркаційним збурювачам. То ж чи має людство реальний шанс на усталене майбуття. А чи не є це лише ілюзорною мрією? Простежимо хід авторської думки.

Перша глава — «Есхатологічний вимір традиційного світосприйняття» — повністю присвячена біблійній онтології, розгорнутій у часовому векторі. Концентр розгляду — доля людства, з визначенням відповідальності (моральної та осудної) за його ж діяння. Свій відлік автори ведуть не від сотворіння світу, а від потопу, тобто часу, воли людство отримало право на земне утвердження, але належним чином цим правом не скористалося. А чи був дійсно вселенський потоп? Автори ствердно відповідають на це питання, послуговуючись як висновками культурної антропології щодо наявності в давніх міфах різних народів згадок про нього, так і висновками природничих наук щодо існування катаклізмів всепланетного масштабу в історичний час. Але людство, згідно біблійної догматики, не врахувало набутий досвід, і знову його доля виявилась не цілком певною. І давні пророцтва-прогнози звично гуртувалися навколо неминучості кінця світу, тобто апокаліптичної ідеї.

Апокаліптика авторами розглянута всебічно і ґрунтовно. В їхньому полі зору зародження апокаліптики з описом стану «гідоти спустошення» — звироднілого людства перед кінцем світу (пророк Даниїл). До апокаліптичної теми зверталися й інші старозавітні пророки — Осія, Іоїль, Ісайя, Ієронім, Амос, Авдій, Іона, Михай, Наум, Аввакум, Софонія, Аггей, Захарія і Малахія. Всі вони, як речники полоненого ізраїльського народу, не бачили в земному бутті надії і сподівання на кращу долю, а тому і не ждали спасіння цього світу. З новою потужною силою есхатологічна тематика явилася і в ранньохристиянські часи, зокрема в Об'явленні св. Апостола Іоанна Богослова, нового звучання набули ідеї запустіння світу, антихриста і месії — як передвісників «великого дня гніву». Відповідна ідеї напрочуд потужно використовували різні легковірні люди та пройдисвіти, не обійшли її увагою і наприкінці ХХ ст., коли 2000-й рік вкотре був проголошений днем кінця світу. Але минулося... І автори переконливо показують, чому саме так сталося, і в чиїх руках насправді тримається доля людства. Досягнутий людьми рівень оволодіння природними силами робить примару «кінця світу» дуже реальною, яка може «ожити» в будь-який момент. Відставання при цьому моральних імперативів життя сукупного людства, особливо тих його груп і структур, котрі володіють доступом до засобів масового знищення, робить наше існування особливо незахищеним, трагічним та ефемерним. Саме пошуку оптимальної стратегії життєдіяльності людини і присвячено наступні глави.

Глава 2 — «Ойкумена і природні умови життєдіяльності людей» якраз і присвячення питанням, яким чином людина зуміла перетворювати «світ-в-собі» у «світ-для-себе», тобто, які її здатності перетворюють потенційні можливості довкілля у реальні здобутки людини. Яким чином людина змогла підкорити простір і час, хай навіть в обмежених масштабах, і які можуть бути наслідки її непродуманого вторгнення в біосферу? На ці та дотичні питання автори дають відповідь, розглядаючи особливості просторової експансії людини, оволодіння нею речовиною та енергією. Особливу потужність людським можливостям надає здатність використовувати та створювати інформаційні потоки, що особливо засвідчили останні десятиліття. Втім, в усіх випадках — з речовиною, енергією та інформацією — людина опиняється в заручниках від власної могутності: можливості безпеки не завжди відповідають необхідності контролю за їх використанням. Катастрофа на Чорнобильській АЕС продемонструвала безумовну нагальність узгодження дихотомії «ресурс — безпека», з тим, щоб потерпілою стороною не опинялася сама людина.

Третя глава присвячена буттю людини як живої істоти, її взаєминам з ближнім і віддаленим довкіллям, смерті і безсмертю, можливостям стати істотою космічною. У виникненні земного життя і самої людини свою безумовну роль відіграли і космічні фактори, вони ж нині в змозі і призупинити цей процес. Причому, зробити це вдасться за допомогою самої людини, яка своєю діяльністю індукує загрозові для цивілізації зміни в «озоновому» укрітті планети, самій атмосфері, світовому океані, рослинному покриві планети тощо. Водночас, колосальні можливості генної інженерії відкривають шлях, не завжди моральний і продуманий, для «вдосконалення» людини чи, навіть, серійного клонування «суперменів», запрограмованих на виконання будь-якого наказу, навіть злочинного. Окремо автори звертають докладну увагу на взаємодетермінацію цивілізаційного та етнокультурного розвитку, з одного боку, та ландшафтно-географічні і екологічні особливості довкілля, — з іншого. Ця взаємозалежність сутнісна, але не жорстка, а тому людина має адаптивні можливості провадити повноцінне життя в будь-якій із кліматичних зон планети. Проте, саме природа задає людським популяціям ритміку буття, архетипи мислення, поведінки і діяльності, саму спрямованість етнокультурного розвитку. А тому втрата для етносу автентичного довкілля таїть в собі загрозу втрати не стільки фізичної (хоча це також можливо), але й цивілізаційної ідентичності.

Четверта глава — «Стратегія виживання людства» — окреслює головне коло тих проблем і можливостей, з якими доводиться мати справу сукупному населенню планети. А воно, населення, стрімко зростає, причому центри зростання, з одного боку, і центри благополуччя матері-

ального, — з іншого, не завжди співпадають один з одним, що робить цей світ не зовсім «справедливим» до багатьох з його представників. В монографії докладно простежені й інші основні загрози та виклики, перед якими опинилося людство, і багато з яких і виявилися індукованими власне людиною. У цьому зв'язку привертає увага оригінальна концепція екологічних криз антропогенного походження та їх класифікація. Слід звернути увагу, що кризи відбуваються в самих екосистемах, а от їхні наслідки — бумерангом луплять по людині. Екокризи поділяються на чотири основні групи: 1) компонентні, 2) репрезентативні, 3) тотальні, 4) глобальні. В основу такого підходу покладена ступінь руйнування екосистем та їхня ієрархічність. Вимирання окремих видів, зникнення лісів чи боліт, опустинювання цілих регіонів планети — ось приклади екокриз перших трьох типів. Нині людство досягло такої могутності, що йому зараз до снаги повністю зруйнувати структурно-системну цілісність біосфери. Останнє може виявитися реальною у випадку екологічної кризи четвертого типу — глобальної, при якому незворотно змінюється людино-вимірний потенціал біосфери — межової екосистеми нашої планети.

Біосфера на антропогенний тиск на себе «відповідає» мобілізацією власних захисних механізмів проти найагресивнішого з видів живих істот, а саме *Homo sapiens L.*, тобто Людини розумної. І до таких механізмів відносяться хвороби та епідемії, які є своєрідним випробуванням адаптивних можливостей людини. На медичні та санітарно-гігієнічні можливості людини природне довкілля відповідає з'явою нових, ще більш патогенних штамів мікроорганізмів (бактерій, грибів, вірусів), чому безумовно сприяє дедалі зростаюче забруднення навколишнього середовища, яке стає своєрідним інкубатором для збудників хвороб. Темпи і швидкість адаптивних змін патогенних організмів настільки переважають людські уявлення (у вірусів зміна поколінь займає півгодини, а в людини — 22 роки), що всі потужності сучасної медицини не завжди в змозі ефективно відреагувати на нові патогенні загрози.

Не менш важливою є і продовольча безпека людства, яка пов'язана з нестачею харчових продуктів, відсутністю калорійного та якісного харчування. Нині понад 1 млрд людей знаходиться в стані голоду, приблизно так ж кількість перебуває в стані хронічного недоїдання, і це при тому, що щорічно населення планети збільшується на 100–120 млн. Розораними є практично всі придатні для ведення сільського господарства землі, а тому досягнення продовольчої безпеки безпосередньо пов'язують з інтенсифікацією виробництва за рахунок внесення добрив, застосування прогресивних технологій, продуманої меліорації ґрунтів, введенням нових культур тощо. Виробництво продовольства пов'язано із загрозами, які несуть гербіциди, пестициди та інсектициди, тобто засоби боротьби із шкідниками. Нині в світі застосовується декілька сотень тисяч хімічних речовин із згаданого переліку, до яких щорічно додається ще декілька тисяч. І не завжди вони діють лише на шкідників, а через харчові ланцюги зрештою потрапляють на обідній стіл людини. До цього слід додати що і дедалі зростаюче використання як продовольчого ресурсу генно-модифікованих культур (сої, кукурудзи та ін.), а також порід тварин і птахів. Реальні наслідки та вплив на генотип людини від споживання подібних продуктів, особливо в генетичному ряду поколінь, практично ще лише починають вивчати.

Аналізуючи реальні та потенційні ресурси планети, які людство може використовувати для своїх потреб, автори звертають увагу на домінування двох стратегій природокористування: господарницької та загарбницької. У першому випадку людина ставиться до довкілля як господар, виїмаючи з нього необхідні для власних потреб ресурси і, навзаєм, намагаючись навести в ньому певний, на свій власний розсуд, лад. В другому випадку вона веде себе як руйнівник, загарбник, по-хижацьки винищуючи навколо себе все «непотрібне», залишаючи по собі безлад та пустку. Обидві стратегії, різною мірою, ґрунтуються на незворотному використанні ресурсів і призводять до зміни рівноваги в системі «людина-біосфера». А тому вельми нагальним є перехід до нової стратегії природокористування, яка за своєю суттю повинна бути коєволюційною і уможливлувати, таки чином, стійкий і збалансований розвиток і людини, і біосфери.

Не обійшли своєю увагою автори і роль катаклізмів в житті людства, причому розглянули як природні катастрофи, так і соціальні потрясіння. Для вивчення раптових подій, пов'язаних із ближнім космосом (метеорити, комети), людство провадить інтенсивні і широкомасштабні наукові спостереження та пошуки, так само активно ведеться моніторинг земних потенційних загроз, пов'язаних з активністю земної кори, виверженням вулканів, цунамі тощо. Нині ж різко зростає інтенсивність соціальних негараздів, які пов'язані не лише з продовольчими, енергетичними та іншими проблемами, але й з активізацією екстремістських та фундаменталістських організацій, експансіоністськими намірами деяких держав-монстрів та транснаціональних корпорацій. Контроль над цими явищами з боку міжнародних організацій вимагає бажати кращого, свідченням чому наші власні українські реалії—агресія Росії проти України. Ця обставина зайвий раз підтверджує справедливність зроблених висновків в тому, що вкрай необхідно вишукувати і втілювати в практичне життя нову стратегію виживання людства, причому виживання з внутрішньо консолідованою та забезпеченою світовою спільнотою.

Саме докладному висвітленню означених питань і присвячена заключна, п'ята глава монографії «Конттури стратегії достатнього розвитку на шляху наближення ноосферного часу». Поняття «ноосфера» в даному випадку виконує центрову смислоутворюючу функцію, оскільки задає парадигмальне бачення майбутнього біосфери, як сфери життя, організованої розумом, і яка функціонує за його ж принципами (В. І. Вернадський). Сама стратегія сталого розвитку має бути наукою про раціональне прийняття рішень в управлінні соціально-екологічними процесами. Практична реалізація цього завдання можлива на основі коеволюційної стратегії, яка нормативно визначає процеси соціальних і природних змін і не допускає незворотного руйнування природних екосистем, унеможливує незворотність екологічних криз. В досягненні безпечного майбуття як визначального орієнтира стратегії сталого розвитку пріоритетного значення набуває утвердження біоантропоцентричної парадигми, покликаної змінити сам характер ставлення людини до природи, оскільки суто кількісна орієнтація на економічні чи фінансові показники призвела до того, що обсяги споживання природних ресурсів вже перевищили гранично допустимі норми і в багатьох випадках призвели до незворотної деградації та руйнування природного довкілля в багатьох районах світу. З метою досягнення безпечного розвитку суспільства необхідно досягати того, щоб обсяги використання невідновних ресурсів компенсувалися їхніми штучними замінниками. Це ж саме стосується і відновних ресурсів, обсяги використання яких також повинні компенсуватися їхнім природним відтворенням.

Важливо звернути увагу і на те, що дослідники пропонують ефективні стратегії розв'язання тих чи інших проблем виживання людства. Зокрема наголошується, що з вибором нових шляхів соціально-економічного розвитку пов'язана зміна шкали усталених людських потреб, які дотепер пов'язувались переважно із задоволенням матеріальних і духовних інтересів, і не враховували потреби в чистому повітрі, воді, сонячному промінні, їжі, ліках і т. д., що визначають нормальну життєдіяльність людей. Екологічні потреби—це потреби, пов'язані з підтриманням якісних параметрів навколишнього середовища, які усталилися в процесі біологічної еволюції і які визначають гомеостаз організмів. Новий вектор соціально-економічного розвитку передбачає відмову від усталеної моделі розвитку, основою якої є постійне економічне зростання і орієнтація на досягнення високого рівня споживання, і перехід до такого типу розвитку, який враховував би потребу збереження життєвого простору, необхідного для нормальної життєдіяльності всіх людей. У свою чергу, політика скорочення економічного зростання пов'язана із зниженням антропогенного тиску на довкілля з метою його збереження і підтримання якості природного середовища життя людини.

По суті справи, мова йде також і про формування нових ціннісних орієнтацій у взаєминах людини і біосфери, що передбачає не лише засвоєння і використання усталених архетипових норм і регулятивів діяльності, але й оцінку майбутніх досягнень у сфері науки і техніки. Подібні ціннісні переорієнтації в науковому пізнанні, в різних галузях промислового і сіль-

ськогосподарського виробництва, в міждержавних та політичних відносинах, диктують необхідність переорієнтації діяльності суспільства з врахуванням ставлення до природи як цілісної системи, всі компоненти якої є нероздільними і найтіснішим чином пов'язані одні з одними. При цьому стратегія сталого розвитку, хоча і передбачає розумне обмеження споживання природних ресурсів, однак не враховує, що ці обмеження мають не абсолютний, а відносний характер, пов'язаний з рівнем сучасних технологій і соціальною організацією суспільства.

Зрозуміло, що збереження якості навколишнього природного середовища настійно вимагає змін у характері відносин між різними країнами, перерозподілу ресурсів між розвиненими країнами та рештою світу, без чого неможливо уникнути ані екологічних негараздів, ані соціально-політичних катаклізмів. Потрібен своєрідний новий «світовий порядок», в зв'язку з чим має різко посилитися значення і авторитет таких міжнародних організацій як ООН, ЮНЕСКО, МАГАТЕ та ін. з тим, щоб їхні рішення мали не лише дорадчий, але й обов'язковий до виконання характер. Мова йде також і про новий гуманізм, який повинен стати частиною духовного і культурного розмаїття народів, гарантом передачі нових технологій країнам «третього світу», подолання нерівності між багатими і бідними країнами на основі встановлення взаєморозуміння між народами, відповіддю на виклики сучасної епохи на основі утвердження нової моралі епохи ноосфери, в підґрунті якої знаходиться узгодження людської діяльності із принципами організації, функціонування та еволюції біосфери.

Своє дослідження автори підсумовують з оптимізмом, оскільки доконаним фактом є те, що вперше за всю історію людство усвідомило свою політичну волю і відповідальність перед загрозою ймовірної соціально-екологічної катастрофи. І згадують слова великого французького філософа і натураліста П'єра Тейяра де Шардена про те, що людина як істота увійшла у цей світ нечутно. І хоча людина піднеслась у всесвіті силою свого розуму до зоряних мрій, все ж буде краще — і для неї, і для світу, — якщо і надалі людина буде еволюціонувати також нечутно. Бо якщо на цьому шляху станеться непоправне — соціальний чи природний катаклізм, то не буде ані розвитку, ані людини.

Безумовно, монографія П. О. Водоп'янова і В. С. Крисаченка є помітним явищем в науковому світі, є тим фундаментальним дослідженням, яке окреслює глибинні підвалини людського буття і, водночас, просякнуте тривогою та переживаннями за наше спільне майбутнє. Приваблює стиль та манера викладу матеріалу, енциклопедична обізнаність і, водночас, конструктивне вміння обґрунтовувати свою позицію. Вона зацікавить не лише гуманітаріїв та натуралістів, але й політиків та громадських діячів, просто небайдужих до сучасних світових колізій людей. Чимало цінного в книзі можуть знайти для себе і студенти старших курсів та магістри, оскільки за своїм змістом вона цілком відповідає вимогам, які висуваються до підручників та навчальних посібників. В цьому контексті прикро вражає мізерний наклад видання, що, в свою чергу, ставить питання про перевидання книги, в тому числі — чи, насамперед (!), — і українською мовою.